

DAVETLİ YAZI / INVITED PAPER

Dünyada Hemşirelik Eğitiminin Başlaması: İlk Hemşirelik Okulları

Beginning of Nursing Education in the World: The First Nursing Schools

Feyza DERELİ¹, Ayla BAYIK TEMEL²¹İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Halk Sağlığı Hemşireliği AD²İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Halk Sağlığı Hemşireliği AD

Geliş tarihi/Received: 08.01.2021

Kabul tarihi/Accepted: 25.01.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Feyza DERELİ, Öğr. Gör.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri
Fakültesi Hemşirelik Bölümü Halk Sağlığı
Hemşireliği AD.

Çiğli / İzmir

E-posta: feyza.dereli@ikc.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9066-4884

Ayla BAYIK TEMEL, Prof. Dr.

ORCID: 0000-0001-8727-3279

Bu derlemenin bir kısmı, 1.Ulusal ve Uluslararası
Katımlı Hemşirelik Tarihi Kongresinde (18-21
Haziran 2014) poster bildiri olarak sunulmuştur.

Öz

İnsan gereksinimlerinden doğan hemşireliğin ortaya çıkışı mesleki eğitiminin geliştiği, hemşirelik okullarının kurulduğu, 19. yüzyılın ilk yarısından sonraki dönemdir. Hemşirelik eğitiminin başlamasında; savaşlar, Protestan reformu, endüstri devrimi, küreselleşme ve kolonizasyon hareketleri, misyonerlik faaliyetleri, din, ekonomi, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, değişen sağlık bakım gereksinimleri, sosyal farkındalık, kadın hakları gibi durumlar etkili olmuştur. Bugünün hemşireliğini anlamak, geliştirmek ve geleceğe hazırlamak için geçmişini, onu etkileyen tarihsel olayları, sosyolojik faktörleri, eğitimindeki gelişmeleri anlamak son derece önemlidir. Bu derlemede Dünya'da bazı ülkelerde hemşirelik mesleğinin gelişiminde yol açan ilk hemşirelik okulları ve kurulma süreçleri kronolojik sırayla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik, eğitim, okul, hemşirelik okulu.

Abstract

The profession of nursing, which arises out of human needs, emerges after the first half of the 19th century when vocational education was developed, and nursing schools were established. Wars, Protestant reform, the industrial revolution, globalization and colonization movements, missionary activities, religion, economy, development levels of countries, changing healthcare needs, social awareness, and women's rights are among those events and factors which led to the emergence of nursing education. To understand, develop, and prepare today's nursing practice for the future, it is essential to comprehend historical events, sociological factors, and recent changes in nursing education. In this review, the first nursing schools, which have a very important place in the development of the nursing profession, and their establishment processes are examined in a chronological order.

Keywords: Nursing, education, school, nursing school.

1. Giriş

Günümüzde hemşirelik uygulamaları yıllar önceki mesleki uygulamalardan oldukça farklı bir konuma gelmiştir ve değişim halen devam etmektedir. Bugünün hemşireliğini anlamak, geliştirmek ve geleceğe hazırlamak için geçmişte onu etkileyen tarihsel olayları, sosyolojik faktörleri, hemşirelik eğitimindeki gelişmeleri de anlamak gerekmektedir (1). İşin meslek sayılabilmesinin öncelikli koşulu mesleğe özel uzmanlık bilgisi ve örgün eğitim programlarının olmasıdır. İnsan gereksinimlerinden ortaya çıkan hemşireliğin uğraş olarak uzun bir geçmişi olmasına rağmen, meslek olma yolculuğu hemşirelik okullarının kurulduğu, mesleki eğitiminin geliştiği 19. yüzyılın ilk yarısından sonraki dönemdir.

Hemşirelik eğitiminin dünyada başlatılmasında, savaşlar, Protestan reformu, endüstri devrimi, küreselleşme ve kolonizasyon hareketleri, misyonerlik faaliyetleri, din, ekonomi, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, değişen sağlık bakım gereksinimleri, sosyal farkındalık, kadın hakları gibi faktörler etkili olmuştur (2).

Dünyada mesleğin asıl hızlı gelişimi ise bütün sağlık bilimleri ve tıpta olduğu gibi yeni ve yakın çağlarda olmuştur.

Hemşireliğin gelişmesinde en etkili olan ülkeler İngiltere ve Amerika olup özellikle Florence Nightingale'in 19. yüzyıl ortalarında yaptığı çalışmalar, profesyonel anlamda mesleğin başlangıcını oluşturmuştur (3). Hemşireliğin bugünkü durumunu değerlendirmek için geçmişine bakmak, tarihi gelişimini bilmek, nasıl ortaya çıktığını, tarihi süreçte nasıl geliştiğini, eğitimsel faaliyetlerinin başlangıcını ve dönemlerini bilmek son derece önemlidir (4,5).

Bu derlemede Dünya'da farklı ülkelerde açılan ilk hemşirelik okulları ve kurulma süreçlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Tarih araştırması yöntemi ile yürütülen bu derlemede makaleler, kitaplar gibi yazılı ikincil ulaşılabilen kaynaklardan yararlanılarak konu incelenmiştir. Bulgular kronolojik sıraya göre açıklanmıştır (Tablo 1).

1.1. Almanya (1836 Dekones Hemşirelik Okulu)

Almanya'da 16. Yüzyılın ikinci yarısında Protestan reformu ile manastırlar bünyesinde yönetilen bakım evleri kapatılarak hemşire olarak çalışan rahibeler mesleği bırakmışlardır. Bu nedenle hemşirelik bakımı 17. ve 18. yüzyılda hastanelerin sayısının da azalması ile Avrupa'da duraksamasına

rağmen Almanya'da Protestanlığın daha az etkili olduğu bölgelerde sürdürülmüştür. Hemşirelik, Nightingale'den önce Almanya dekonelerinin etkisi altında kalmış ve bu durum tüm Avrupa Protestan ülkelerini etkilemiştir. Alman Lutheran papaz Theodor Fliedner, İngiltere'de Elizabeth Fry'nin hasta bakım faaliyetlerinden etkilenmiş ve eşi Frederike ile kilisede kadınlar için bir rol yaratma girişimi ile Ren nehri kıyısında Dekones evini ve Kaiserswerth hastanesini kurmuştur. Theodore Fliedner (1800-1864) kadınları eğitmek için 1836 yılında, amacı bakım ve eğitim olan dünyanın ilk Dekones merkezini Kaiserswerth'de kurmuşlardır (Resim 1). Merkez kurumsallaşınca dünyanın ilk hemşirelik okulu açılmış oldu. Başlangıç yıllarında usta-çırak ilişkisi ve seminerlerle yürütülen hemşirelik/hastabakıcılık eğitimi gelişmiş ve Fliedner'in, Dekonesler için düzenlediği hasta bakımı, dini uygulamalar ve sosyal hizmetleri kapsayan programında eğitim almış hemşireler dünyanın dört bir yanına dağılarak hemşirelik eğitiminin başlamasında büyük rol oynamışlardır (6,7). İkinci Dünya savaşının (1945) bitiminden sonra Almanya'da birçok hemşire okulu açılmıştır. Doğuda ve Batı Almanya'da açılan hemşire okulları, Katolik ve Dekones teşkilatlarında olduğu gibi kendi mezunlarına kendi kuruluşlarında ve bağlı olduğu hastanelerde iş imkanı sunmuşlardır (8).

Tablo 1. Dünyada İlk Hemşirelik Okulları

YIL	OKUL	ÜLKE
1836	Dekones Hemşirelik Okulu	Almanya
1859	The Army Medical School	Hindistan
1859	La Source	İsviçre
1860	St. Thomas Hemşirelik Okulu	İngiltere
1867	Kızıl Haç Hemşirelik Okulu	İsveç
1867	Tallinn Dekonesler Hemşirelik Okulu	Estonya
1872	Women's of Hospital Philadelphia	Amerika
1880	Kimberly School of Nursing	Güney Afrika
1882	The Royal Prince Alfred Hospital	Avustralya
1885	The Kyoto Training School for Nurses	Japonya
1888	Fuzhou	Çin
1890	Bordeaux Hastanesi Hemşirelik Okulu	Fransa
1897	Faculty of Nurses in Saint Sophia Children's Hospital	Yunanistan
1900	Red Cross Hospital	Bulgaristan
1905	Rafic Hariri School of Nursing	Suriye
1907	St. Paul Hospital School of Nursing	Filipinler
1916	Tabriz School	İran
1919	Hadassah School Hygiene Department in Palestine	İsrail
1925	Hilal-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi -Türkiye Kızılay Cemiyeti Hastabakıcı Hemşireler Okulu	Türkiye
1947	Senior Nursing School - Dhaka Medical College Hospital	Pakistan
1958	Health Institute in Riyadh	Suudi Arabistan

1.2. Hindistan (1859 - The Army Medical School)

Portekizliler Hindistan'a modern tıbbi ve hemşireliği ilk kez getirmiş olsalar da ülkede Fransız ve İngilizler modern tıp ve hemşireliği kurmuşlardır. Doğu Hindistan'da 1664 yılında askerler için ilk devlet hastanesi açılmıştır. İlk ebelik / hemşire okulu 1854 yılında Madras'ta kurulmuştur. Ayrıca 1859 The Army Medical School Hindistan da sadece hemşire

yetiştirmek üzere açılan ilk okul olarak bilinmektedir (3,9). Florence Nightingale 1861 yılında Hindistan'da askerî ve devlet hastanelerinde reformlar yapan ilk kadın olmuş ve 1866 yıllarında Hindistan'da modern hemşirelik eğitiminin başlatılması için de çalışmıştır (10). St. Thomas hastanesi hemşirelik okulu mezunlarını benzer okulun açılması için Hindistan'a göndermiştir. Delhi'de 1867 yılında St Stephens Hastanesinde ilk kez Hintli kadınlara hemşirelik eğitimi verilmeye başlanarak 1871 yılında Madras da açılan devlet hastanesinde de hemşirelik okulu açılmıştır.

Kraliçe Victoria 1885 yılında, Lady Dufferin'i Hintli kadınların çağdaş tıptan yararlanmalarını sağlayıcı programları geliştirmek üzere görevlendirmiştir. Lady Dufferin'in çalışmaları ile ülkenin gereksinim duyduğu hastane, dispanser, tıp ve hemşirelik eğitimlerini desteklemek üzere İngiliz Kralı ve soylularının desteklediği bir fon oluşturulmuştur. Bu fon büyüdükçe yerli tıp elemanı ve hemşire yetiştirilmesine, giderek artan bir ilgi gösterilmiştir (11,12,13).

1.3. İsviçre (1859-La Source)

Dini etkilerin ve savaşların hemşirelik ve eğitimi üzerinde kurduğu hakimiyet yılları olan 1800 'lerde var olan hemşirelik eğitime karşı İsviçreli pedagog Gasparin kiliselerin gücüne karşılık dünyanın ilk laik hemşirelik modelini önermiş ve 1859 yılında La Source adlı hemşirelik okulunun Lozan da kurulmasına öncülük etmiştir (14,15).

1.4. İngiltere (1860 - St. Thomas Hemşirelik Okulu)

Florence Nightingale 1851 yılında ailesini ikna ederek Almanya'da rahip Flienders'ın kurduğu Kaiserswerth Dekones kurumunu ziyaret ederek burada üç ay Protestant Dekones Hastanesinde hemşirelik yapmıştır. Ayrıca hemşirelik okulunda eğitim alarak hemşirelik becerileri kazanan Florence Nightingale 1857 yılında St. Thomas hastanesi hemşirelik okulunun kuruluşu için çalışmalarını başlatmıştır. St Thomas' hastanesi 1860 Haziran ayında hemşirelik okulunu ve fonunu açmıştır (10). St. Thomas Hastanesi'nde hemşire okulunun açılmasından sonra tüm ülkede hemşirelik eğitiminde "Nightingale Modeli uygulanmaya başlamıştır. Bu modelde her ne kadar hemşirelik eğitiminin yoğunluğu sınıf içi eğitimden çok hastanede hasta bakımına yoğunlaşmış olsa da, Nightingale'in eğitim programı dünya ülkelerine de model olmuş ve pek çok ülke F. Nightingale'e mektup yazarak kendi ülkelerinden gönderecekleri birer kişiyi eğitmesini talep etmişlerdir (3, 16, 17, 18). St.Thomas Hemşirelik Okulu ile bir işin meslek sayılabilmesi için gerekli olan ilk kriter gerçekleşmiş, sistematik okul eğitimi, okula alınan öğrencilerin çeşitli kriterlere göre seçilmeleri, üniforma giyilmesi gibi ilkeler ilk kez belirlenmiştir. Böylece Nightingale ile dünyada örgün hemşirelik eğitimi başlamıştır. Bu eğitim programında yer alan felsefe, amaçlar, yönetim ve organizasyon, eğitim elemanlarının kompozisyonu, nitelikleri, görevleri, öğrenciler, kaynaklar, olanaklar, hizmetler ve değerlendirme gibi ögeler Florence Nightingale'in hemşirelik eğitimi konusundaki kendi değerlerini oluşturmaktadır. Nightingale Okulu Fonu, 19. yüzyılda Viktorya döneminde bir devrim olmuştur. Kadınların eğitim alabileceğine ve hemşirelik eğitimi alarak profesyonel olabileceklerine dayalı bir felsefe oluşturmuş, toplumda geleneksel uygulamalar kapsamında hemşirelerin ahlaki değerlerden uzak bir

Resim 1. Kaiserswerther Diakonie Merkezi 1836 (7) Fotoğrafın kullanım izni alınmıştır.

grup olduğuna dair değişimin gereğini ortaya koymuştur. Hemşireler sistemli ve bilimsel olarak eğitim alarak toplumda her düzeyde hasta ve yaralılara sağlık bakımı verebilmişlerdir (19).

1.5. İsveç (1867-Kızıl Haç Hemşirelik Okulu)

İskandinavya'da hemşirelik mesleğinin başlamasında da Florence Nightingale'in etkileri olmuştur. Onun hemşirelik eğitimi ve hastane planları tüm İskandinav ülkelerinde uygulanmıştır. İsveç'te ilk laik hemşirelik eğitimi Kızıl Haç Hemşirelik okulunda 1867 yılında temelleri atılmış ve 1881 yılında Uppsala'da açılan okulda hemşirelik eğitimi başlatılmıştır (20).

1.6. Estonya (1867 -Tallinn Dekonesler Hemşirelik Okulu)

Estonya'da hemşirelik uygulamaları 1700'lü yıllara uzanmakta ve dekonelerin, rahibelerin kendilerini hasta bakımına adadıkları görülmektedir. Estonya'nın Rusya'ya katılması ile ilk deniz kuvvetleri için hastane 1715 yılında açılmıştır. Tartu Üniversite Hastanesinde 1811 yılında ebellek okulu açılmasına rağmen hemşirelik eğitimi 19.yüzyılın ikinci yarısında, 1867 yılında Tallinn Dekonesler Evi hem huzurevi hem de hemşirelik okulu olarak açılmış ve ilk Estonyalı eğitilmiş hemşireler yetiştirilmiştir (21).

1.7. Amerika (1872 -Women's Hospital of Philadelphia)

Amerika'da 19'uncu yüzyılın başlarında kurulmuş olan hastaneler, yoksullara yardım eden kuruluşlar olarak etkinlik göstermişlerdir. Aynı dönemde hemşirelik

hizmetleri Katolik rahibeler aracılığıyla yürütülmüştür. Florence Nightingale'in 1860 yılında İngiltere'de açtığı hemşire okulundan sonra Amerika'da da genel olarak eğitilmiş hemşirelerin bakımının önemi ortaya çıkmış ve kiliseler kendi hastanelerini ve hemşire okullarını inşa etmeye başlamışlardır. 1860 yılında New England'da Almanya'daki Dekones kuruluşuna benzer bir hemşirelik kursu açılmıştır. Anne Priston, 1861'de Philadelphia Kadınlar Hastanesi'nde (The Woman's Hospital of Philadelphia) kadın ve çocuklara bakım vermenin yanı sıra kadın doktorları ve eğitilmiş hemşireleri yetiştirmek amacıyla bir okul açmıştır (22). Priston 1863 yılında "Hastanın hemşirelik bakımı ve hemşirelerin eğitimi" isimli bir kitap yazmıştır (10). İç Savaş'tan sonra 1870'lerde eğitim okulları hızla yayılmış, öğrenciler Nightingale modeline uymayan hastanelerde çalışırken bir ya da iki eğitilmiş hemşire tarafından gözlemlenerek öğrenmelerini tamamlamışlardır. Bu sıralarda Avrupa'nın birçok ülkelerinde Florence Nightingale eğitim programlarının uygulanmasına başlanmıştır (23,24). Nightingale modeline uygun Batılı misyoner hemşirelerin etkisiyle 1872 yılında Amerika'da gerçek anlamda açılan ilk hemşirelik okulu Philadelphia Kadın hastanesinde açılmıştır (25).

Bellevue hastanesine bağlı hemşirelik okulu 1873 yılında bir yıllık eğitim verilmek üzere, yine Florence Nightingale hemşirelik ilkelerini uygulamak üzere açılmıştır. Bu ilkeler hijyen ve temizlik kuralları yanı sıra hastanede hemşirelik hizmetlerini denetleyecek eğitilmiş hemşirelerden bir kadın olmak üzere eğitici hemşirelerin olmasıdır. Louisa Lee Schuyler bu okulun açılması için bir yıl önce Charity

eyalet makamına hastanelerin kötü koşullarını açıklayan ve çözüm olarak eğitilmiş hemşirelerin bu koşulları iyileştireceğini belirten planlar sunmuştur. Komitenin başkanı William Osborn, Dr. W. Gill Wylie Avrupa'daki hastaneleri gezerek ve Florence Nightingale'in öneri ve destek mektubunu getirerek Bellevue Hastanesi hekimi olarak bu girişimi desteklemiştir. Açılmasının ardından hızla gelişen okul, 1879 yılında 63 mezun vermiştir (26,27,28). Sonraları Amerika da bu programın uygulanması ile hemşirelik eğitimi büyük bir hızla gelişerek dünyada hemşirelik alanında birinci sırada yer almıştır (23,24).

1.8. Güney Afrika (1880-Kimberly School of Nursing)

Güney Afrika'nın Florence Nightingale'i olarak bilinen hemşire Henrietta Stockdale, 1880 yılında Kimberly'de bir hemşire okulu kurmuş, modern hemşirelik standartlarını başarmıştır. Bağımsız Botsvana, Lesotho, Svaziland, Zimbabve, Zambiya ve Malawi eyaletlerinde de hemşirelik ve ebeliğin gelişimi üzerinde Stockdale'in bu girişimi etkili olmuştur (29).

1.9. Avustralya (1882-The Royal Prince Alfred Hospital)

1800'li yıllarda sağlık bakımı çok kötü olduğu için bir grup doktor Avustralya koloni sekreteri Henry Parkes'e bir şeyler yapması için mektup göndermişlerdir. Sir Henry Parkes halkın eğitimi, sosyal reformlar ve kadınların toplumda roller almaları konusunda açık bir vizyonu olan bir kişidir. Henry Parkes 1866 yılında Florence Nightingale'e bir mektup göndererek Sydney hastanesinin yenilemek ve kadınlara etkin eğitim vermek üzere bir grup hemşireyi Avustralya'ya göndermesini istemiştir (10). Mektubun Nightingale'e ulaşması iki ayı bulmuştur. Nightingale reformlarını Hindistan'da gerçekleştirmek üzere programlar yaparken reformları kabul görmeyince, Avustralya'dan gelen teklifi kabul etmiş ve en iyi eğitim görmüş beş hemşireyi Avustralya'ya (Lucy Osburn, Mary Barker, Bessie Chan, Eliza Blundel, Annie Millar, Haldon Turriff) göndermiştir. Nightingale'in himayesinde yetişen Lucy Osburn ve dört Nightingale hemşiresi Sydney Revirinde görev yapmak üzere 1868'de Sydney'e ulaşmışlardır. Bu girişim Avustralya'da hemşirelik devriminin başlangıç noktası olmuş ve 1882 yılında The Royal Prince Alfred Hospital' da ülkede ilk hemşirelik okulunun açılmasını, hemşirelik eğitimini başlatmıştır (30, 31).

1.10. Japonya (1885-The Kyoto Training School for Nurses)

Japonya'da batı tıbbının kurulması batıdaki modern hastanelerin ve hemşirelik bakımının uygulanmasını gerektirmiştir. İngiltere'de tıp eğitimi almış olan deniz kuvvetlerinde görevli bir hekim olan Dr. Takag ve onun yardımcısı Saeki'nin, Nightingale sistemini İngiltere'de gözlemleri hemşirelik eğitiminin başlatılmasında etkili olmuştur. Japonya'da Dr Tagaki ilk hemşirelik okulu olan Kyoto Hemşirelik Okulunun (The Kyoto Training School for Nurses) 1885 yılında Linda Richards yönetiminde açılmasına ve sonrasında Japon hemşireler tarafından yönetilmesine önderlik etmiştir (32,33). Ömrünü hemşirelik eğitiminin gelişimine adanmış Saeki ertesini yıl Japonya'nın ilk Hristiyan üniversitesinin kurucusu olan Jo Nijima'ya yardımcı olmuş ve Kyoto'da ikinci hemşirelik okulunu açılmasını sağlamıştır. Bu tarihten kısa bir zaman sonra, 1887'de Japon Kızılhaç Örgütü kurulmuş, çeşitli

şehirlerde hastane okulları açılmış ve özellikle orduda çalıştırılmak üzere hemşire yetiştirilmesi sağlanmıştır (17). 1890 yılında açılan Japon Kızıl Haç Hemşirelik Eğitimi okulu Florence Nightingale'in bakım ilkelerini en iyi uygulayan okul olmuştur. Japon Kızılhaç Örgütü ilk başkanı olan Tsunetami Sano, hemşirelerin eğitiminde aktif rol oynamıştır. Japonya'da Deniz Kuvvetlerinde hekimler, Hristiyan teorisyenler ve eğitimciler ve Japon Kızıl Haç liderleri Nightingale'i lambalı kadın olarak görmüş ve onun insani değerlerini entelektüel ya da teorilerinin bilimsel yönünden daha çok benimsemişlerdir (34,35).

1.11. Çin (1888-Fuzhou)

Çin'de 18.yüzyılda halkın yüksek kültürüne karşın, sağlık alanında kötüye gidildiği görülmektedir. Ülkede hekim yetiştirmek için okullar açılırken, hemşirelik bakımı için kadınlara temel bazı işlemler öğretilmiş, bakım düşük sosyal gruptan, eğitimsiz kadın ve erkek pansumancılarının eline bırakılmıştır (36).

1884 yılında, Amerika'dan gelen Elizabeth Mckechnie, Shanghai kentinde daha sonra adı Margaret Williamson Hastanesi olan West Gate Red House Hastanesinde Florence Nightingale'in hemşirelik sistemini kurmuş ve Çin'de modern hemşireliği başlatmıştır. Hemşireliğin ilk dönemi olan 1884 – 1904 yıllarında pek çok batılı misyoner hemşirelik mesleğinin gelişimine katkı sağlamıştır (37).

Hemşirelik alanında değişim sağlamak isteyen Çin'de İngiltere'den gelen Ella Johnson 1888 yılında iki hemşire ile birlikte Liang Au Hospital Fukien le bağlantı kurarak ve Nina Gage, Cora E. Simpson, Alice Powell, Mary Hood, Jennie Magnet Logan, ve diğer hemşirelerinde katkılarıyla Fuzhou'da (Fujian Bölgesi) ilk hemşirelik okulunu açmışlardır (36). Çin'de hemşirelik eğitiminin gelişiminde yabancı hemşirelerin ve hekimlerin vizyonu ve adanmışlıklarının etkili olduğu fark edilmektedir (37). Miss Cora Simpson 1909'da hemşirelik eğitiminin gelişimi için ülkede ilk Hemşirelik Derneği'ni kurmuş, en köklü değişim olarak 1912'de hemşirelik müfredat programı belirleyerek, profesyonel hemşire yetiştirilmeye başlanmasını sağlamıştır (3).

1.12. Fransa (1890-Bordeaux Hastanesi Hemşirelik Okulu)

Fransa'da pek çok hastanenin yönetimini sürdüren dinsel gruplar ve rahibe hemşireler hemşireliği uzun yıllar ellerinde tutmuşlardır. Hemşirelik alanında önemli değişiklikler 19. yüzyılda başlamış, Fransa'da sosyal, kültürel ve politik alanda kadınların önemi hemşireliğin gelişiminde etkili olmuştur. Pasteur'un 1865 yılındaki buluşları tıp alanını etkilediği gibi hemşirelikte de önemli gelişmeler sağlamıştır. Hemşireliğin yavaş ilerlediği Fransa'da, I. Dünya Savaşı başladığında, Amerika, İngiltere ve Fransa'nın ortak çalışması sonucu hemşirelik eğitiminin gelişimi ivme kazanmıştır (3, 38). Paris ve Lyon bölgelerinde hemşirelik rahibelerin denetiminde iken Bordeaux da Protestan aktivist Anna Hamilton'ın desteği ile ciddi bir eğitim programı hazırlanmış ve hemşirelik orta sınıf kadınlar için bir meslek olmuştur. Dr. Anna Hamilton adında Fransız hekim, Fransa'daki hekimliği gözden geçirmiş İngiliz Hemşirelik Örgütlenmesini inceleyerek hemşirelikle ilgilenmiş ve "Hastane hemşireliği üzerine düşünceler" adlı bir tez yazmıştır. Tezinde hemşirelerin

eğitilmiş kişilerden seçilmesi, hemşirelerce denetlenmesi, hemşire okullarının hemşirelerce yönetilmesi, okulların belli standartlarının olması, mesleki uygulamaların yetiştirilmiş hemşirelerce sürdürülmesi ve kuramsal derslerin azaltılması gibi önemli konuları savunmuş ve hemşirelikte reform yapmıştır. Dr. Hamilton hemşirelik eğitiminde öncülük yaparak 1890'da, Doktor Duchaussoy'un desteğiyle Bordeaux Hastanesi Hemşireler Okulunun kurulmasını sağlamıştır. Okul 1890'dan 1904'e kadar 118 hemşire mezun vermiştir (39, 40).

1.13. Yunanistan (1897-Faculty of Nurses in Saint Sophia Children's Hospital)

Ülkede ilk hemşirelik adımları, kraliyet mensuplarının sağlık alanına ilgileri sonucu atılmıştır. Kraliçe, 19. yüzyıl sonlarında hemşire olmak isteyenleri önce Almanya'ya, sonra da Amerika'ya göndermiştir. Bu şekilde Amerika'da yetişen hemşire Kleonike 1889 yılında Atina Çocuk Hastanesi içinde bir hemşire okul programını başlatmış, 1897 yılında Faculty of Nurses in Saint Sophia Children's Hospital adıyla Yunanistan'da ilk hemşirelik okulu açılmıştır (3, 41).

1.14. Bulgaristan (1900 -Red Cross Hospital)

Bulgaristan'da 1900 yılında ilk hemşire okulu Sofya'da Red Cross Hospital'da Bulgar Kızılhaç ve Rus hemşirelerinin yardımı ile açılmıştır. Balkan Savaşı sırasında hemşire gereksinimi nedeniyle ve Kraliçe Eleanor'un desteği ile gönüllü hemşire yetiştirmek amacıyla geçici olarak 6 aylık kurslarda başlatılmıştır (3, 42).

1.15. Suriye (1905- Rafic Hariri School of Nursing)

19.yüzyılın sonlarında misyoner hastanelerinde başlayan hemşirelik eğitimi, eğitim düzeyinin düşük oluşu ve toplumsal baskılar nedeniyle ile gelişmemiştir. Sonraki yıllarda hemşirelik eğitiminin temellerinin atılmasında, Fransız ve Amerikan hemşireler ile Alman dekoneler etkili olmuştur. Ülkede sağlık ve eğitim gereksinimleri göz önünde bulundurularak Beyrut'da tıp okulunun ardından Suriye'nin ilk hemşirelik okulu 1905 yılında Rafic Hariri School of Nursing açılmıştır (43). Dünya Sağlık Teşkilatı'nın 1948 yılında kuruluşuna kadar, sadece medikal bakıma önem verilmiş, sonraki yıllarda Devlet Sağlık Teşkilatı'nın programa girişi ile Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak Toplum Sağlığı programı geliştirilmiştir (3).

1.16. Filipinler (1907-St. Paul Hospital School of Nursing)

Filipinler'de hemşirelik okulu 1901 yılında Manila'da küçük bir dispensar olarak açılmış daha sonra hastaneye dönüştürülmüştür. Mary Coleman 1906 yılında Filipinli kızların hemşirelik mesleği için eğitilmelerini savunmuş, 1907 yılında eğitim bürosu desteği ile St. Paul Hospital School of Nursing kurulmasını, hemşirelik sınıfları açılmasını sağlamıştır. Julia Nichols, Charlotte Clayton ve Amerikalı öğretmenlerle öğrencilere eğitim vermişlerdir. Okul 1910 yılında eğitiminde düzenlemeler yapılarak Sağlık Bakanlığına bağlanmış, adı Filipinler Genel Hemşirelik Okulu olmuştur. Başhemşire Elsie McCloskey-Gaches okulda pek çok değişiklikler gerçekleştirmiştir. Dersler çekici ve uygulamalı hale getirilmiş, Anastacia Giron-Tupas, ilk eğitimli hemşire olmuştur. Bunun yanı sıra 1907 yılında St. Luke's Hastanesi hemşirelik okulu da ilk önce dispensar olarak açılmıştır (44).

1.17. İran (1916-Tabriz School)

Yüzyıl önce İran'da çalışmaya başlayan Amerikan misyonerleri, daha sonra pek çok kentte hastaneler ve hemşire okulları açmışlardır. Ülkede 1915'lerde görevde bulunan Milli Eğitim Bakanı, Şahın ilgisini hemşirelik konusuna çekerek Amerikan misyonerlerince getirtilen beş hemşire ile devlet hastanelerinde hemşire okullarının açılmasını sağlamıştır (3). 1916 yılında Tahran ve Tabriz'de açılan Tabriz School ve mezunları daha sonra hemşirelikte önemli görevlere getirilmişlerdir (45,46).

1.18. İsrail (1919-Hadassah School Hygiene Department in Palestine)

Ülkede 1919 yılında ilk profesyonel hemşirelik eğitimi Yahudi Kadınlar Birliği'nin desteği ile Jerusalem'de kurulmuştur (47). İsrail de The Hadassah School of Nursing eğitime ilk başlayan hemşirelik okuludur. Hemşire okulları sayısı 1948'de dokuza yükselmiştir. Bu dönemde geniş göçmen akınları nedeni ile büyük bir gereksinim olan toplum sağlığı hemşireliği çok düşük bir düzeyde ve güçlüklerle yerine getirilebilmiş eğitimli hemşire gereksinimi daha çok ortaya çıkmıştır (48).

1.19. Türkiye (1925-Hilal-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi-Türkiye Kızılay Cemiyeti Hastabakıcı Hemşireler Okulu)

Amerikan Board Örgütü 1810 yılında kurulmuş, birçok ülkede misyonerlik faaliyetlerinde bulunarak okullar hastaneler açarak Protestanlığı yaymaya çalışmışlardır. Antep'te 1912 yılında açılan hastanede azınlık gruplarından kızlar için hemşirelik kursları açılmıştır. Osmanlı döneminde savaşlarda ağır yaralıları taşıyan bakım veren teskerecilerin eğitilmesi için Almanya'dan gelen Rieder Paşanın önerisi ile Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesinde (Gata) 1902 yılında hemşirelik ve hastabakıcılık eğitimi verilmiştir (7).

Florence Nightingale ve Amerika'lı Clara Barton'un etkili olduğu 1864 yılında imzalanan Cenevre sözleşmesi devletlerin kuracakları can kurtarma teşkilatı, hastaneler, sağlık personeli ve gönüllü hemşirelerin durumlarıyla sivil halk ve yaralılara yapılacak yardımlarla ilgili hükümler içerdiği ve Kızıl Haç Komitesi de resmen tanınmıştır. Kızılay'ın kuruluşu ülkemizde 1877 yılı olarak kabul edilse de teşkilatın ortaya çıkması 1911 yılında gerçekleşmiştir. Kızılay, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında etkin olarak görev almıştır. Kızılay'da uzun süre görev alan Besim Ömer Paşa Türk kadınları arasında Kızılay'ın teşkilatlanması ve hastabakıcılığın (hemşireliğin) meslek olarak kabullenmesi yolunda büyük çaba göstermiştir. Besim Ömer Paşanın teşebbüsleri ile Kızılay da 1912 yılında "Hanımlar Merkezi" kurulmuş, merkezin üstlendiği önemli görevlerden biri de hastabakıcı yetiştirilmesi olmuştur (50). Modern anlamda hemşireliğin gelişimi I. Dünya Savaşı ile birlikte başlamıştır. Bu dönemde 1911 Trablusgarp ve 1912 Balkan savaşlarında sosyo-kültürel etmenlerle Osmanlılarda kadının konumu, savaş yaralılarına ve hastalarına bakım verecek kişilerin, uygun yerlerin bulunmaması gibi sorunlar büyük insan kayıplarına neden olmuştur (49,50,51). Yaşanan bu gelişmeler ülkede ilk kez hemşireliğe gereksinim duyulmasını ve öneminin anlaşılmasını sağlamıştır. Besim Ömer Paşa, Pariste tıp eğitimi sırasında (1885-1889) eğitimli hastabakıcılardan ve 1887'de Londra'da Nightingale'in kurduğu okuldan

etkilenir ve bu işin öncülüğünü yapar (7, 50). Hemşirelik mesleğine artan gereksinim nedeniyle Prof. Dr. Besim Ömer Akalın Paşa 1912'de Kızılay Cemiyetinin Kadırga hastanesinde 5 ay süreli "Gönüllü Hastabakıcılık Kursu" açarak Türkiye'de ilk kez hemşire eğitimine adım atılmasını sağlamıştır (7, 52). Kurs 1914 Haziran sonuna kadar devam etmiş, katılan 50 kadından 27'si sınavda başarılı olmuştur. Kadırga Hastanesi (1914) doğum kliniğinde kurulan 10 kişilik dersane ilk hastabakıcılık (hemşirelik) okulu sayılmaktadır. Mezunlar Kızılay adına IV. Ordu emrindeki Kudüs ve Şam hastanelerinde görev alırlar. Bu öğrencilerden on kişi devam ettikleri teorik ve uygulamalı eğitim sonunda Tıp Fakültesi'nden diploma almışlardır (49).

Ülkede açılan ilk hemşire okulu 1920'de Amerikan Amiral Bristol Hastanesi'ne bağlı Ermeni, Rum ve Rus asıllı kızları 3 aylık deneme kursundan sonra 26 ay eğitimle yetiştiren Amiral Bristol Hastanesi Hemşire Okuludur. Bu okula 1922 döneminde iki Türk kızı Esmâ İbrahim (sonradan adı Esmâ Deniz) ve Vesile Dilaver kayıt olur. 1924 yılında kapatılan okul Amiral Bristol Hastabakıcılık Dershanesi olarak 1927'de tekrar açılmıştır. 1958 yılında Milli Eğitime devredilen ortaokula dayalı 4 yıl eğitim veren okul Amiral Bristol Özel Hemşire Sağlık Koleji olmuştur (7). Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte modern bir hemşirelik okulu için çalışmalar başlatılmış ve Türkiye'de 1925 yılında ilk ulusal hemşirelik okulu olan Hilal-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi kurulmuştur (Resim 2). Eğitim süresi 2 yıl 3 ay olarak belirlenen Hilal-i Ahmer Cemiyetinin adı Türkiye Kızılay Cemiyeti olarak değiştirilince okulun adı da Türkiye Kızılay Cemiyeti Hastabakıcı Hemşireler Okulu olmuştur (3,7, 53, 54).

1.20. Pakistan (1947-Senior Nursing School - Dhaka Medical College Hospital)

Pakistan'da Müslümanlığın etkisi ile özellikle kuzey-batıda, kadın hemşireler yerine erkek hemşirelere gereksinim duyulmuş ancak erkeklerin mesleği yapmak istememeleri nedeniyle gereksinim giderek artmıştır. Pakistan'da 1947 yılındaki savaşlarda yaralılara bakma, hastanelerde hemşirelik hizmetlerini yürütme ve hemşire okulları kurulmasını sağlamak üzere 750 İngiliz hemşire görev almış ve ülkede Senior Nursing School - Dhaka Medical College Hospital (1947 yılında) adıyla ilk hemşirelik okulu kurulmuştur (55).

1.21. Suudi Arabistan (1958-Health Institute in Riyadh)

Suudi Arabistan'da tarihsel kayıtlara göre ilk kez 1948 yılında Arap-Amerikan Petrol Şirketinde görevli bir erkek hemşirenin girişimi ile hemşirelerin eğitimi için sınıflar oluşturulmuştur. Suudi Arabistan'da hemşirelik eğitimi 1958 yılında Dünya Sağlık Örgütü ile ortak girişim olarak Health Institute in Riyadh'da eğitim süresi bir yıl olmak üzere 15 erkek öğrenci ile başlamıştır. Sonrasında Riyad ve Cidde'de kızlar için iki hemşirelik okulu kurulmuştur. Bu okullar başlarda çok ilgi görmemesine rağmen, sağlık bakım gereksiniminden dolayı önem kazanmaya başlamıştır. Ülkenin Sağlık Bakanlığı, okulları ve eğitim sistemini denetleyerek gereksinime göre okullarda erkek ve kız öğrenciler yetiştirmesini sağlamıştır (56, 57).

2. Sonuç ve Öneriler

Dünyada tarih boyunca hemşirelik bir meslek olarak var olmuştur. Dünyada hemşireliğin ve hemşirelik eğitimi

Resim 2. Hilal-i Ahmer Hastabakıcı Mektebi Öğrencileri 1925 (7). Fotoğrafın kullanım izni alınmıştır.

için okulların açılmasında ülkelerin içinde bulunduğu sağlık, sosyal, siyasal, dinsel faktörlerin önemli rol oynadığı görülmektedir. Hastane koşullarının iyileştirilmesi, yaralıların iyileştirilmesi, toplumun sağlık ihtiyaçlarında ki giderek değişen gereksinimler nitelikli hemşirelerin yetiştirilmesinin önemini ortaya koymuştur. Hemşirelik bakımında reformist girişimleri ve açtığı ilk hemşirelik okulu ile Florence Nightingale tüm dünya ülkelerinde yukarıdaki açıklamalardan da görüldüğü gibi ciddiye alınarak bir sembol olmuştur. Nightingale'den etkilenen vizyoner öncü erkek ve kadın hekimler, kendini hemşirelik mesleğine adanmış kadınlar, bazı politikacılar ülkelerinde halkın sağlığı ve kadınların meslek üyesi olarak toplumda rol alabilmeleri konusunda önderlik etmişlerdir. İlk hemşirelik okullarının kapılarının 1836 yılında Theodore Fliedner ve 1867 yılında Florence Nightingale'in girişimleri ile açılmasıyla birlikte pek çok kıtada bugünkü hızlı iletişim olanakları olmasa da ülkeler kadın hareketi ile birbirinden etkilenmişlerdir. Bugün hemşirelik eğitiminde bilimsel gelişmelerle birlikte profesyonel hemşireler dünyada vazgeçilmez bir meslek üyesi olarak verdikleri hizmetlerle yoluna devam etmektedirler. 21. yüzyılda geçmişe bakarak ve şimdiki durumu değerlendirerek, dünyada değişen bakım gereksinimlerini dikkate alarak girişimcilik, vizyoner bakış ve duygusal zekayı da katarak hemşirelik eğitiminin geleceğine yönelik gerçekçi planlar yapmak tüm hemşirelerin sorumluluğu olacaktır.

3. Alana Katkı

Bu derlemede ülkelerin mesleğin gelişiminde önemli yere sahip olan ilk hemşirelik okulları ve kurulma süreçleri kronolojik sırayla incelenmiştir. Derlemenin hemşirelik mesleğinin gelişiminde eğitiminin önemini vurgulaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması

Bu makalede herhangi bir nakdi/aynı yardım alınmamıştır. Herhangi bir kişi ve/veya kurum ile ilgili çıkar çatışması yoktur.

Yazarlık Katkısı

Fikir/Kavram: ABT, FD; **Tasarım:** ABT, FD; **Denetleme:** ABT, FD; **Kaynak ve Fon Sağlama:** ABT, FD; **Malzemeler:** Yok; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** ABT, FD; **Analiz/Yorum:** ABT, FD; **Literatür Taraması:** ABT, FD; **Makale Yazımı:** ABT, FD; **Eleştirel İnceleme:** ABT, FD.

Kaynaklar

1. Dewit SC. Fundamental Concepts and Skills for Nursing, W.B. Saunders Company, Philadelphia, Pennsylvania; 2001. 2-5.
2. Koizer B, Erb G, Berman A, Snyder S. Nursing Education Research and Evidence-Based Practice. Fundamentals Of Nursing, 8th. ed., Pearson Education Ltd, New Jersey; 2008. 26-30p.
3. Şentürk SA. Hemşirelik Tarihi, Nobel Tıp Kitabevleri; İstanbul, 2011. 61-97.
4. Gören ŞY, Yalın NY. Hemşirelik tarihinde bir öncü "Safiye Hüseyin Elbi". Lokman Hekim Dergisi. 2016; 6(2): 38-45.
5. McAllister MA, Madsen WB, Godden JC, Greenhill JD, Rachel R. Teaching Nursing s History: A National Survey of Australian Schools of Nursing, 2007–2008. Nurse Education Today. 2010; 30: 370-375.
6. Koenig H, King D, Carson VB. Handbook of Religion and Health, Oup Usa; 2012. 28-29.

7. Yıldırım, N. Savaşlardan Modern Hastanelere Türkiye'de Hemşirelik Tarihi. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı; 2014; 1: 309-318.

8. Egenes KJ. History of Nursing. Jones and Bartlett Publishers. LLC. Not. For Sale Or Distribution Chapter; 2011. 1-22.

9. Sheikh K, Asha G, Health providers in India: on the frontlines of change. Routledge; 2012. 43-44.

10. Çavdar İ, Özbaş A. İmparatorlukta Hemşirelik Uygulamaları. Florence Nightingale Hakkında Düşünceler, Akyolcu N, Anđ Ö , Editör, Nobel Tıp Kitapevleri; 2016. 55-75

11. Evolution of Nursing Education in India. Available from: <https://www.nursingpath.in/2013/04/evolution-of-nursing-education-in-india.html>

12. Kumar TD, Ezhilarasu P. Growth Of Nursing In India: Historical and Future Perspectives. Healthy India Chronicle (HIC) August 9; 2017. Available from: <https://healthyindiachronicle.in/shri-t-dileep-kumar-president-indian-nursing-council-growth-nursing-india/>

13. Nursing and Midwifery India. Available from: <http://nursingandmidwifery.gov.in/nursinghistory.html>.

14. Thévoz ML. Schools of nursing in Switzerland. The American Journal of Nursing. 1927; 915-918.

15. Nadot M. The world's first secular autonomous nursing school against the power of the churches, Nursing Inquiry, Jun. 2010; 17(2):118-27,

16. DeLaune S, Ladner P. Fundamentals of Nursing. Nelson Education; 2010. 5p.

17. Eren N, Uyer G. Sağlık Meslek Tarihi ve Ahlakı, Çağ Matbaası, Hatipoğlu Yayınevi, Ankara; 1987. 53-64.

18. Kelly J. Editorial: What has Florence Nightingale ever done for clinical nurses? J Clin Nurs. 2013; 21: 2397-8.

19. Bayık Temel A, Öztürk Dönmez R. Florence Nightingale'in Emsyonel Zekası. (edt. Çağatay Üstün) Tıp ve Hemşirelik Tarihi Açısından Florence Nightingale'in Önemi. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Ayın Kitapları Serisi; 2020. 53-84.

20. Råholm MB, Birte Larsen Hedegaard BL, Löfmark A, Slettebø A. Nursing education in Denmark, Finland, Norway and Sweden from Bachelor's Degree to PhD. Journal of Advanced Nursing. 2010; 66(9):2126–2137.

21. Ernits Ü, Puusepp K, Kont KR, Tulva, T. Development Of Estonian Nursing Profession And Nurses'training: Historical, Political And Social Perspectives. Professional Studies: Theory & Practice/Profesines Studijos: Teorija Ir Praktika; 2019. 5(20): 9-27.

22. Potter PA, Perry AG, Fundamentals of Nursing Concepts Process and Practice, CV the Mosby Company St. Louis; 1997. 248p.

23. Klainberg M. Chapter 2: An Historical Overview of Nursing; 2013. 21-40p.

24. Tuncer T. Türkiye'de Hemşirelik Mesleği ve Eğitim Süreci, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul; Beykent Üniversitesi; 2013. 95p.

25. Egenes KJ. History of nursing. Issues and trends in nursing: Essential knowledge for today and tomorrow; 2017. 1-26p.

26. Colleen Bradley-Sanders. Bellevue School of Nursing NYU Health Sciences Library Medical Archives.1942.Available from: <https://archives.med.nyu.edu/collections/bellevue-school-nursing>

27. A Timeline of Nursing Education September 6, 2016. Available from: <https://www.americansentinel.edu/blog/2016/09/06/a-timeline-of-nursing-education/>

28. O Dolamo BL, Olubiya SK. Nursing education in Africa: South Africa, Nigeria, and Ethiopia experiences. International Journal of Nursing and Midwifery. 2013; 5(2): 14-21.

29. Herdman EA, Australian Nursing: Past, Present and Future, *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*. 2008; 5 (2): 3-4.
30. Willets G. The Henry Parkes Oration 2015 From Nightingale Nurses to a Modern Profession: The Journey of Nursing in Australia; 2015. Available from: <https://parkesfoundation.files.wordpress.com/2015/09/hporation2015.pdf>.
31. Smith SL. Japanese American Midwives: Culture, Community, and Health Politics, 1880-1950, University of Illinois Press; 2010: 21-22.
32. Nightingale F. Florence Nightingale: Collected Works of Florence Nightingale, Wilfrid Laurier Univ. Press; 2009: 570-572.
33. Primomo J. Nursing Around the World: Japan - Preparing for the Century of the Elderly. *Online Journal of Issues in Nursing*. 2000; 5(2) Available from: www.nursingworld.org/MainMenuCategories/ANAMarketplace/ANAPeriodicals/OJIN/TableofContents/Volume52000/No2May00/JapanElderlyCentury.aspx.
34. Hisama KK. Florence Nightingale's influence on the development and professionalization of modern nursing in Japan. *Nursing Outlook*. 1996; 6(44): 284-288.
35. Mei-che PS, Guo Y. Nursing Ethics in Modern China: Conflicting Values and Competing Role Requirements, 2005. 229-23p.
36. Yuhong J. Shaping modern nursing development in China before 1949. *International Journal of Nursing Sciences*. 2017; 4(1): 19-23.
37. Lapeyre J, Nelson S, Elisabeth Crowell and Visiting Nurse Education in Europe, 1917-1925, Rockefeller Archive Center; 2011. 401p
38. Diebolt É. Hamilton A. (1864-1935), The Excellence of Nursing. *Rech Soins Infirm*; 2017; 131: 85-100.
39. Schultheiss K. Bodies and Souls: Politics and the professionalization of nursing in France, 1880-1922. Harvard University Press, 2001. 139p
40. Hoerni B. Les premières écoles d'infirmières à Bordeaux au début du XXème siècle. *Société Française D'histoire De La Médecine*. 2018; 52: 441.
41. Tsoucalas G, Kousoulis A, Karamanou M, Tsoucalas I, Androutsos G. The first official schools for nursing education in Greece: over a century of tradition, *Vesalius*. 2011;17(2):102-7.
42. Popova K, Angelova M. The History of social work in Bulgaria 1900 – 1960, The History of Social Work in Eastern Europe 1900 – 1960 Research Report - Bulgaria – Final Report. 2005. Available from: http://www.sweep.uni-siegen.de/content/Results/Final_Reports_PDFs/Bulgaria-finalreport.Pdf.
43. Sheikh JI, Badr KF, Kamei RK, Arayssi T. Three global adaptations of the American medical education model. *Innovations in Global Medical and Health Education*. 2013; 1: 3.
44. Pioneer Nursing Hospitals & Schools In The Philippines. 2020. Available from: <https://www.scribd.com/doc/15885553/Pioneer-Nursing-Schools-and-Colleges-in-the-Philippines>.
45. Kashani FS. Conceiving Citizens: Women and the Politics of Motherhood in Iran, Oxford University Press on Demand; 2011. 103-104p.
46. Yar-Shater E. The history of medicine in Iran, *Bibliotheca Persica*; 2004. 136p.
47. Horn H, Holzemer WL. Characteristics of Israeli women studying nursing compared to women studying education and engineering. *Journal of Nursing Education*. 1991. 30(9), 411-418.
48. Patricia D'Antonio, Nursing History Review: Official Journal of the American Association for the History of Nursing. 2005. 13:134-135.
49. Çapa, M. Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti. (1914-1925). *Türkiye Kızılay Derneği Yayınları; Pulat Matbaası 1 Baskı Ankara*. 2009. 71p
50. Terzioğlu A. Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri. *Tarih ve Toplum*. 1991; 15(85): 39-46.
51. Sarı N, Özaydın Z, Türk Hemşireliğine Osmanlı Hanımefendileri'nin ve Hilal-i Ahmer (Kızılay)'ın Desteği. *Sendrom*. 1992; 4(3): 66-78.
52. Sarı N, Özaydın Z. Osmanlı Devletinde Sağlık ve Sosyal Cemiyetler ve Hemşirelik, Osmanlı Devletinde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu Kitabı, Sağlık Bakanlığı, Ankara, 2000. 233-248p
53. Atabay M, İşcen Y. Safiye Hüseyin Elbi; Hemşirelik değil, çevirmenlik yapmıştı, *Çanakkale 1915, Timaş Yayınları*; 2013. 28-35p.
54. Saltık A. Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerinin Tarihçesi, *Bilim ve Ütopya*, 1998.19-20p.
55. Bradshaw M, Lowenstein JA, Publishers B. Innovative Teaching Strategies in Nursing and Related Health Professions, Jones & Bartlett Learning. 2016. 485-486 p.
56. Aljohani KAS. Nursing Education in Saudi Arabia: History and Development. *Cureus*; 2020. 12.4p.
57. Tumulty G. Professional development of nursing in Saudi Arabia. *Journal of Nursing Scholarship*. 2001; 33(3): 285-290.